

Trojice komeniologických novinek: Markéta Pánková, *Dějiny Národního pedagogického muzea a knihovny J.A. Komenského*, Praha 2021, 196 s.; Blanka Jeřábková – Helena Kovářová, *Comenius – meisterhaft ins Bild gesetzt*, Přerov 2020, 180 s.; Helena Kovářová, *Komenský ve sběratelství*, Přerov 2020, 136 s.

První z posuzovaných knih představují obsáhlé *Dějiny Národního pedagogického muzea a Knihovny J. A. Komenského* v Praze od Markéty Pánkové s doplňujícím podtitulem *Součást české kultury vzdělávání*. Autorka přibližuje čtenářům stotřicetiletou historii toho jedinečného muzejního ústavu, který se jako jediný v České republice zabývá dějinami školství už od svého založení v roce 1892. Vývoj muzea nebyl vždy kontinuální a navzdory různým vývojovým peripetiím si vydobyl přední pozici mezi moderními paměťovými institucemi. Současnému postavení pomohlo i sloučení muzea s veřejnou Pedagogickou knihovnou J. A. Komenského v roce 2011. Renomovaná historička pedagogiky Markéta Pánková, od roku 2005 ředitelka NPM a kdysi také pracovnice Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě, dokázala v nezbytné zkratce provést čtenáře srozumitelným a přehledným způsobem proměnami muzea od jeho založení v jubilejním Komenského roce 1892 přes zvraty způsobené oběma světovými válkami až po komplikované období po sametové revoluci, kdy paradoxně hrozil jeho zánik či drastické omezení působnosti (i proto, že původní atraktivní umístění NPM ve Valdštejnském paláci muselo muzeum uvolnit Senátu ČR a přesunout do podstatně skromnějších prostor ve Valdštejnské ulici 18–20). Historický exkurz do minulosti instituce ukázal, jakou důležitou roli hrálo Národní pedagogické muzeum od dokončení kulturní emancipace českého národa na konci 19. věku přes celé bouřlivé 20. století. Své poslání neztratilo ani v současnosti, naopak, neboť úspěšně pomáhá vytvářet obraz dějin výchovy, vzdělávání a současného školství v České republice. Poslední dvě desetiletí byla i svědkem řady výstav pro školní exkurze i širokou kulturní veřejnost, zvláště ve spojení se stále narůstajícími sbírkovými fondy muzea. NPM uspořádalo i řadu odborných seminářů s pedagogickým a komeniologickým zaměřením. V neposlední řadě je NPM i garantem edičních aktivit, z nichž nutno poukázat zejména na nově založený mezinárodní časopis *Historica scholastica*, který vychází od roku 2015 v tištěné i elektronické podobě. Přirozeně v rámci prezentace školství je největší zájem o osobnost Komenského jako jednoho z nejvýznamnějších představitelů českých a evropských kulturních dějin. Ostatně, impulzem k napsání a vydání této reprezentativní publikace v letošním roce se stalo i 350. výročí Komenského úmrtí a blížící se připomenutí jeho narození před 430 lety. Nelze pochybovat o tom, že NPM patří k našim ústředním paměťovým institucím, které důstojně a moderním způsobem pomáhají udržovat paměť národa a znalost vlastního kulturního dědictví. Autorka také ve

svém líčení osudů NPM nezapomíná na zásluhy předchozích generací učitelů, historiků a kmenologů, kteří se podíleli na rozvoji badatelské a publikační činnosti a také na vytváření bohatých sbírek jak knih, tak historických školních a didaktických pomůcek včetně naprosto ojedinělé kolekce školních obrazů.

Nedílnou součástí knihy, přehledně členěné do menších přehledných, tematicky sevrěných a relativně samostatných kapitol, vždy ovšem pečlivě opatřených poznámkovým aparátem, je také velmi bohatá přílohová část s výčtem minulých i nedávných muzejních aktivit a s množstvím barevných reprodukcí, plakátů i fotografické dokumentace z činnosti NPM. Značnou informativní hodnotu má třeba seznam a obsah desítek mezinárodních konferencí, domácích i zahraničních, pořádaných muzeem v posledním dvacetiletí. To je bilance úctyhodná, která došla po právu i mezinárodního uznání. Z historických dokumentů zde otisknutých zaujme rozsáhlý autentický tzv. *Denník Musea Komenského* z roku 1893, který přináší nejen ohlédnutí za tehdejšími oslavami 300. výročí narozenin Učitele národů, ale přesvědčivě dokládá i dobovou optimistickou atmosféru české kulturní společnosti a zejména sebevědomí nové generace českého učitelstva. Zato jako nadbytečný se mi jeví v přílohové části neorganicky vložený seznam českých ministrů školství za poslední dvacetiletí (bylo jich od roku 2002 čtrnáct!), doprovázený hodnotícím, nicméně trochu i subjektivním komentářem autorky. Nejlépe tak ve vztahu k muzeu vychází Petra Buzková, za jejíhož ministrování byla do funkce uvedena současná ředitelka. Nejhůře pak z oné plejády vesměs šedivých osobností je hodnocen ministr Josef Dobeš, pravda celkově neoblíbený, který chtěl roku 2012 NPM úplně zrušit. Samoučelý naopak není seznam osobností, kterým se dostalo od roku 2006 ocenění za šíření Komenského odkazu a za rozvoj české i evropské vzdělanosti, a to udělením nové velké medaile Komenského. Autorem této bronzové umělecké plakety s výrazným plastickým portrétem Učitele národů je uznávaný sochař Igor Kitzberger. Udělování této pocty se zjevně řídí i ohledy propagovat kmeniánské ideály v zahraničí. Přesvědčivě o tom vypovídá skutečnost, že většinu laureátů této ceny tvoří čtyři desítky vědeckých a kulturních osobností z Evropy, ale také z USA, Afriky a Asie. V seznamu nechybí ani přední umělci, kteří se výrazně zasloužili o šíření Komenského jména ve světě, zejména výrazná dvojice, tvořená hudebníkem a kytarovým virtuosem Štěpánem Rakem a hercem Alfrédem Strejčkem. Zahraničního uznání se dočkala i grafická tvorba dalšího laureáta, Miroslava Huptycha, jehož koláže s motivem Labyrintu světa se dočkaly i zahraničního uznání. Sympatickým rysem při výběru kandidátů na velkou medaili Komenského je i zhodnocení celoživotního přínosu české vzdělanosti, jak se to stalo letos oceněnému devadesátiletému profesorovi Ivanu Hlaváčkovi, nestorovi českých pomocných věd historických.

Jak už bylo konstatováno výše, chválu si zaslouží i grafická výbava knihy, a to nejen barevná fotodokumentace z bohatých aktivit NPM, nýbrž také

reprodukce titulních stran publikací a plakátů muzeem vydaných. Kniha přirozeně slouží také pozitivní sebezprezentaci Národního pedagogického muzea, ale nakonec, proč ne? Jednak si to usilovná a úspěšná práce nevelkého týmu pracovníků NPM zaslouží, ale hlavně беру zmíněnou publikaci i jako výraz pocty a uznání předchozím generacím pedagogů, učitelů a komeniologů. Pro českou historickou pedagogiku je její vydání výrazným obohacením.

Další dvě recenzované novinky mají komeniologický charakter. Jedná se o publikace vydané Muzeem Komenského v Přerově a zaměřující se na reflexi „učitele národů“ ve výtvarném umění. Zahraničním badatelům a zájemcům je určeno dílko *Comenius-Meisterhaft ins Bild gesetzt* s vysvětlujícím podtitulem *Comenius-Bildnisse und ihre Wirkungsgeschichte* z pera z pera Blanky Jeřábkové a Heleny Kovářové. S velkou akribií a důkladností se jim podařilo (snad až vyčerpávajícím způsobem) shrnout a detailně zachytit i pečlivě popsat všechny známé portréty Komenského (včetně těch údajných) až do počátku 20. století, a to se znalostí názorů dávnějších i poznatků zcela nedávných. Kdo se někdy podobné problematice věnoval, dovede si představit objem výzkumné práce a studia pramenů i literatury (nakonec, přes dvě stovky věcných a odkazových poznámek mluví dostatečně výmluvně). Autorky zvolily logickou a velmi přehlednou strukturu své studie. I když se jedná zdánlivě o jakýsi katalog, není to žádný statistický výčet, ale poučený komentář k jednotlivým obrazovým položkám, kde jsou uváděny i rozdílné badatelské názory a dosud neuzavřené odborné diskuse.

První oddíl této publikace je věnován jediným nesporně autentickým portrétům Komenského. Jedná se o rytiny od dvou Angličanů (George Glover a Thomas Crowe) a o portrét zhotovený Komenského krajanem Václavem Hollarem. Do této skupiny skutečného zpodobnění patří také portréty Komenského zhotovené třemi holandskými portrétisty a grafiky, Crispinem de Pass, Davidem Logganem a Christianem Hagensem. Nejstarší a zřejmě nejpřesnější je rytina G. Glovera (činný 1625–1650) v knize *A Reformation of Schools* z roku 1642. Tento náčrt Komenského pansofických plánů *Prodromus pansophiae* (1639) vydal v Londýně Komenského přítel Samuel Hartlib. Uznávaný Glover (oficiální portrétista královské rodiny) se znal s Hartlibem osobně a zřejmě zpodobnil českého reformátora na přání významného Komenského příznivce Jamese Usshera, anglikánského biskupa z irského Armaghu. Působivý portrét zachycuje Učitele národů v plné síle aktivního padesátníka, který se právě za tehdejšího pobytu v Anglii těšil přízni reformně naladěné opozice. Gloverova portrétní rytina se pak ještě objevila v dalších anglických vydáních Komenského děl. Kolem portrétu od slavného českého exulanta Hollara (1607–1677) tak jasno není. V pozdějším latinském dopise z roku 1647 se Komenský zmiňuje, že v době svého londýnského pobytu 1641–1642 jednal s Hollarem o možné ilustrační spolupráci při vydávání Komenského děl. Ovšem je otázkou, zda

o tom skutečně jednali osobně a zda při té příležitosti český grafik zhotovil portrét, známý až z vydání o deset let později, a to z roku 1652 s anglickým komentářem, s tím, že se jedná o šedesátiletého Komenského, ale bez Hollarovy signatury. Názory se tu velmi rozcházejí – od nadšeného konstatování, že se jedná o Hollarův nepochybný originál, až po mínění, že český rytec rytinu z roku 1652 jen mírně upravil dle Gloverovy předlohy z roku 1642. I zde platí, že je „přání otcem myšlenky“, a tak např. Otakar Odložilík, bohužel bez důkazu, tvrdil, že Hollar skutečně Komenského v Londýně v letech 1641–1642 namaloval a že se pak předloha ztratila. Sporný je i třetí, tzv. autentický anglický portrét, který zhotovil rytec Thomas Crowe pro londýnské vydání *Janua linguarum reserata* v roce 1656. Většina badatelů se ale domnívá, že se jedná nejspíše jen o variantu Gloverovy či Hollarovy rytiny (?).

U holandských podobizen je to mnohem jednoznačnější. Slavná podobizna sedícího Komenského u stolu s globusem a školním pozadím, který tvoří frontispis luxusního souborného amsterdamského vydání *Opera didactica omnia* z roku 1657, se dočkala pro svou věrnost i uměleckou hodnotu všeobecného uznání (mimořádně, velkoformátová kopie této rytiny zdobí také vstupní schodiště Pedagogické fakulty v Plzni). Autoři jsou uvedeni na spodku rytiny nenápadným monogramem Crisp de Pass delin D. Log fec. Původní předlohu (nedochovanou) tedy vytvořil Crispinus de Pass mladší (asi 1593 – po 1657), vyhledávaný portrétista a knižní ilustrátor a také majitel prosperujícího amsterdamského uměleckého nakladatelství. Samotnou rytinu zhotovil David Loggan (1634–1692), úspěšný kosmopolitní umělec, narozený v pobaltském Gdaňsku, ale působící postupně v Londýně i v Amsterdamu, v závěru života usazený v Oxfordu. V Anglii si vydobyl velké renomé, portrétoval přední osobnosti včetně krále Karla II. (kterému Komenský věnoval jedno ze svých děl). Zmíněný Crispinus de Pass je také autorem titulního listu amsterdamského vydání Komenského *Předsíně jazyků* (*Vestibulum rerum et linguarum*) z roku 1658, na kterém je zachycen Učitel národů sedící v křesle před svými stojícími žáky. Třetí z autentických holandských portrétů vytvořil další amsterdamský grafik Christian Hagens (činný v polovině 17. století). Jeho zobrazení s latinským textem znázorňuje Komenského sedícího na vysoké židli pod oknem a píšícího perem do rukopisné knihy na stole. Mědiryt je datován rokem 1665 a opatřen latinským popiskem s textem Johan-Amos Comenius aetatis suae MDCLXXIV (je tu jistý rozpor, v uvedeném roce bylo Komenskému 73 a ne 74 let). Postava zobrazená od pasu nahoru připomíná předchozí rytiny Loggana a Crispina. Někteří badatelé (J. V. Klíma) proto dokonce přicházejí s hypotézou, že vůbec nejstarší portrét Komenského namaloval Crispinus de Pass v Londýně už v letech 1641–1642 (kdy tu prokazatelně působil, a nikoliv po svém přesídlení do Amsterdamu roku 1656!), a tak prý jeho dnes ztracenou předlohu použili zmínění rytci Glover a Hollar!

Záhady a nejasnosti doprovázejí i další dva patrně neautentické portréty, barevné olejomalby slavného Rembrandtova žáka Juriana Ovense (1623–1678) a jeho mnohem věhlasnějšího učitele Rembrandta van Rijn (1606–1669). Dnes tolik v českém prostředí známý Ovensův portrét učence vyniká skvělým provedením a na diváka působí podmanivým kouzlem energické oduševnělé osobnosti. I ve srovnání s předchozími rytinami lze nalézt sice shodné rysy, nicméně jednoznačné důkazy o autentičnosti chybí. Zapadlé dílo se objevilo náhodně až na amsterdamské aukci v roce 1905. Předního komeniologa té doby, Slováka Jána Kvačalu, informoval ihned jeho holandský přítel francouzským dopisem, s tím, že se jedná o „*portrait de J. A. Comenius, celebre pedagogue*“. Kvačala chtěl obraz koupit, ale nakonec byl prodán do Rijksmuseum. Poprvé se tento portrét objevil v českém prostředí jako frontispis bibliofilského vydání *Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské* v roce 1908 a od té doby byl použit v desítkách dalších publikací. Kvačalovo přesvědčení podpořil umělecký historik J. V. Klíma hypotézou, že Ovensův portrét byl namalován na zakázku amsterdamské městské rady. Tento názor (či spíše „zbožné přání“) sdílela neochvějně česká kulturní veřejnost i většina odborníků, nicméně dnes mezi zasvěcenými znalci převládá názor, že z Ovensova plátna na nás nehleď Učitel národů, ale nějaký neznámý učenec. Škoda, přeškoda!

O velký rozruch se v nedávné době postaral holandský kunsthistorik Ernst van der Wetering, jenž u příležitosti výstavy k 400. výročí Rembrandtova narození v roce 2006 vytvořil důkladný katalog mistrova díla. Uvedl zde i plátno z florentské galerie Pitti, označované tradičně jako tzv. portrét starého rabína, snad Rembrandtova přítele Saula Levyho Morteyra? Wetering označil toto zobrazení sedícího starce jako portrét Jana Amose Komenského. Jeho „objev“ nebyl bohužel podepřen důkazy. Ostatně, s myšlenkou, že florentský obraz je portrétem Komenského, přišel již ve válečném roce 1915 v obsáhlém článku historik Gustav Jaroš řečený Gamma. Komeniologové se tímto názorem neztotožnili, upozorňovali i na odlišné rysy tváře a vousu (v komparaci s autentickými rytinami i Ovensovým portrétem). Přesto Wetering za svým tvrzením stojí a svými rozhovory s českými novináři dosavadní veřejné (a částečně i odborné) mínění zvíklal ve prospěch svých argumentů. Nutno uznat, že jisté indicie zde existují. Rembrandt a Komenský byli v Amsterdamu blízkými sousedy, znát se v šedesátých letech 17. století mohli a oba se také těšili účtě a podpoře bohatých mecenášů, zbrojařské rodiny de Geerů (jejíž příslušníky Rembrandt maloval a Jan Amos jim s vděčností připisoval své knihy). Z fiktivního setkání těchto dvou osobností vytěžil ostatně podklad pro svůj úspěšný životopisný film o Komenském s názvem *Jako letní sníh* režisér Lubomír Hlavsa (2020). Na scénáři se nakonec po váhání podílel i autor těchto řádek. Ke zdaru filmového díla jistě přispěly i mimořádné herecké výkony Aloise Švehlíka (Komenský) a Igora Bareše (Rembrandt). Nakonec, osobní setkání obou velikánů, ani to, že

mistr Komenského portrétoval, se vyloučit úplně nedá. Důležitější než střízlivá a pochybovačná skepse byl asi dopad filmu pro šíření Komenského všelidského poselství.

Druhou část posuzované publikace neshledávám až tak badatelsky vzrušující, i když také nesmírně důležitou. Je totiž věnována portrétům Komenského od 18. století do současnosti. Ve starším období, a to zejména v německém, anglickém a také od počátku 19. století v českém prostředí, převládala inspirace anglickými a holandskými rytinami s nespočetnými variantami. Tradičními autentickými portréty se volně inspirovali také malíři českého národního obrození jako František Šír, Josef Rybička, Jaroslav Čermák, Václav Brožík a na konci této éry vlastenecké adorace Učitele národů i Mikoláš Aleš. Vytváří se tak oblíbený „typus“ Komenského, pronikající do všech českých škol a školních obrazů. Pochopitelně, až od první republiky se umělci inspirovali nově objeveným, ale sporným Ovensovým portrétem. Ten inspiroval i grafické dílo Maxe Švabinského a jeho žáka Cyrila Boudy. Autorky také tuto závěrečnou část katalogu doprovázejí zasvěcenými poznámkami a komentáři. Bylo by však přínosné, kdyby autorská dvojice ve svém zájmu o výtvarné zpodobnění Komenského pokračovala obdobnou precizní studií zaměřenou na sochařská díla, sochy i bysty.

Neméně záslužný příspěvek představuje bohatě a barevně ilustrovaná knížka, vytištěná ve větším formátu na křídovém papíře, napsaná a sestavená Helenou Kovářovou, spoluautorkou prvně zmíněné publikace. Název *Komenský ve sběratelství* opět upřesňuje podtitul *Katalog vybraných komenian ze sbírky Muzea Komenského v Přerově*. Jedná se sice o katalog, ale opět pečlivě zpracovaný, s přesnými odkazy, s místním i osobním rejstříkem. Vydání představuje užitečný ediční počin Muzea Komenského v Přerově, které datem svého vzniku 1888 drží primát mezi komeniánskými institucemi v celé České republice. Impulzem k vydání bylo sice aktuální 350. výročí Komenského úmrtí, ale také okolnost, že podobný přehled dosud chyběl.

I když pro účely tohoto katalogu byly vybrány jen tištěné předměty (bohužel sem nebyly zařazeny medaile a pamětní plakety), nepochybně se stane tato kvalitní knížka vyhledávanou pomůckou nejen pro širokou sběratelskou obec filatelistů a filumenistů, ale i pro sběratele pohlednic a různých reklamních a propagačních materiálů se zaměřením na komeniánskou tematiku. Přerovské muzeum se zde může pochlubit především kompletní sbírkou českých i zahraničních známek s portrétem Komenského včetně obálek prvního vydání s příležitostnými razítky. Druhou zásadní částí katalogu je obsáhlá a různorodá část věnovaná filokartii, konkrétně muzejní sbírce starších i novodobých pohlednic zobrazujících jak Komenského historické portréty, sochy a památníky, tak i místa s jeho působením v Česku spojená. Sem patří i pohlednice s historickými barevnými reprodukcemi vlasteneckých obrazů s námětem Komenského života

(Václav Brožík, Mikoláš Aleš, Alfons Mucha, Adolf Liebscher, Josef Mauthauser, Jan Skramlík, Gustav Sýkora, Vladimír Stříbrný ad.). V katalogu je prezentován i zcela ojedinělý soubor pohlednic, vydávaný počátkem 20. století v Praze Bolzanovým učitelským sirotčincem. U portrétu Komenského v oválu (podle Logganovy předlohy) jsou různé vybrané citáty s mravoučným a výchovným poučením, přičemž neméně zajímavé jsou texty psané jednotlivými odesílateli. Kromě české komeňanské topografie autorka zařadila do katalogu rozsáhlou kolekci pohlednic z Naardenu, zejména s vnitřní uměleckou výzdobou Komenského památníku. Cenná, i když kratší, je filumenistická část, obsahující mj. i reprodukce vzácných nálepek z firmy Vojtěcha Scheinosta Solo v Sušici z první poloviny 20. století. Zobrazovaly portrét sedícího Komenského a stojícího žáka s nápisem Matiční domácí zápalky a s výzvou České dítě patří do české školy. Jejich koupí se měla podpořit Ústřední Matice školská ve smíšeném pohraničí. Speciální sekci tištěných komeňan tvoří také sbírka školních rozvrhů s portrétem Komenského a dalších národních osobností, oblíbených zvláště v předválečném období (např. jako příloha k populárnímu časopisu *Mladý hlasatel*).

Zobrazená paleta drobných tisků s vyobrazením Komenského je vskutku široká, přesto tu postrádám ukázky z československé a české notafilie, tedy bankovek s Komenského portrétem. Určitě podobně pečlivé zpracování by si zasloužila katalogizace mincí a zejména medailí a plaket, často vynikající umělecké hodnoty. To je výzva i pro přerovské muzeum, které se právě nyní dokázalo před českou i odbornou veřejností tak úspěšně prezentovat svými dvěma skvělými publikacemi.

Jan Kumpera

Philip HOOK, *Art of the Extreme 1905–1914*, Profile Books Ltd, London 2021.

Britský kunsthistorik, autor známé *Snídaně u Sothebyho*, která česky vyšla v roce 2015, Philip Hook se ve své nové knize zaměřuje na zrod a vývoj historické avantgardy v posledním desetiletí před první světovou válkou. Během let 1905–1914 došlo k překotnému vývoji moderního umění, dějinným významem srovnatelným s renesancí. Mimořádný počet modernistických děl tohoto desetiletí vypovídá o intenzitě invence, představitivosti a odvážnosti, díky níž byla tato léta jedinečnou a neopakovatelnou dekadou. Technologický pokrok urychloval život společnosti a s ním i pokrokovost umění. Rychle za sebou vznikala umělecká díla, která definovala jednotlivé směry modernismu: fauvismus, expresionismus, kubismus, futurismus, orfismus, rayonismus, vorticismus, po konečný triumf abstrakce roku 1913. Příběh jednotlivých hnutí historické avantgardy je historiky, kurátory a kritiky dávno odborně zpracován. Nabízí se tedy otázka, jíž si sám autor klade úvodem: Lze ještě napsat něco nového?